
УДК 94(477) «1939-1945»:930.85

DOI: <https://doi.org/10.35774/gsip2026.01.043>

Ігор ДАЦКІВ

*доктор історичних наук, професор
Західноукраїнський національний університет
м. Тернопіль, Україна*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8359-3937>

Ірина НЕДОШИТКО

*кандидат історичних наук, доцент
Західноукраїнський національний університет
м. Тернопіль, Україна*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9233-7169>

МІЖНАРОДНИЙ ВИМІР ВТРАТ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Анотація. Стаття присвячена комплексному аналізу міжнародного виміру втрат культурної спадщини України в період Другої світової війни. Автори розглядають масштаби, характер та наслідки знищення й вивезення культурних цінностей, архівів, пам'яток архітектури, музейних колекцій, рукописних фондів і творів мистецтва, що становили невід'ємну частину національної та європейської культурної спадщини. У дослідженні окреслено основні напрями грабіжницької політики нацистської Німеччини та радянських окупаційних структур, які спричинили значну втрату матеріальних і нематеріальних цінностей українського народу.

Особливу увагу приділено міжнародним аспектам проблеми – участі України у післявоєнних процесах реституції, діяльності міждержавних комісій з повернення культурних цінностей, а також внеску українських науковців та дипломатів у збереження та відновлення культурної спадщини. На основі архівних джерел, міжнародних правових актів і сучасних досліджень простежено, як формувалися міжнародно-правові механізми захисту культурних цінностей під час і після війни (зокрема Гаазька конвенція 1954 р. та її протоколи). Проаналізовано місце України в цих процесах у контексті її обмеженого представництва у світових інституціях того часу та сучасних зусиль із документування втрат і повернення втрачених пам'яток.

У статті також розкривається значення теми для сучасного історико-культурного дискурсу: наголошено, що проблема воєнних втрат української

культурної спадщини має не лише історичний, а й актуальний політико-правовий вимір у світлі сучасних викликів, пов'язаних із новими збройними конфліктами. Розглянуто питання міжнародної солідарності у сфері захисту культурних цінностей і потенціал культурної дипломатії як інструменту історичної справедливості.

Отримані результати сприяють глибшому розумінню процесів втрати, збереження та відновлення культурних надбань у глобальному контексті та визначають місце України у світовій системі охорони культурної спадщини.

Ключові слова: культурна спадщина, Друга світова війна, Україна, міжнародне право, реституція, грабунок, культурні цінності, втрати, Гаазька конвенція.

Ihor DATSKIV

*Doctor of History, Professor
West Ukrainian National University
Ternopil, Ukraine*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8359-3937>

Iryna NEDOSHYTKO

*PhD in History, Associate Professor
West Ukrainian National University
Ternopil, Ukraine*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9233-7169>

THE INTERNATIONAL DIMENSION OF THE LOSS OF UKRAINE'S HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE DURING THE SECOND WORLD WAR

The article is devoted to a comprehensive analysis of the international dimension of the losses of Ukraine's cultural heritage during the Second World War. The author examines the scale, nature, and consequences of the destruction and removal of cultural assets, archives, architectural monuments, museum collections, manuscript funds, and works of art that constituted an integral part of both national and European cultural heritage. The study outlines the main directions of the plundering policies pursued by Nazi Germany and Soviet occupation authorities, which led to significant losses of both tangible and intangible values of the Ukrainian people.

Particular attention is paid to the international aspects of the issue – Ukraine's participation in postwar restitution processes, the work of intergovernmental commissions for the return of cultural property, as well as the contribution of Ukrainian scholars and diplomats to the preservation and restoration of cultural

heritage. Based on archival sources, international legal acts, and contemporary research, the article traces the development of international legal mechanisms for the protection of cultural property during and after the war (including the 1954 Hague Convention and its Protocols). The author also analyzes Ukraine's place in these processes within the context of its limited representation in global institutions of that time and the country's current efforts to document losses and recover displaced cultural artifacts.

The article also reveals the significance of the topic for contemporary historical and cultural discourse, emphasizing that the issue of wartime losses of Ukraine's cultural heritage possesses not only a historical but also a current political and legal dimension in light of modern challenges associated with new armed conflicts. The study examines the question of international solidarity in the field of cultural property protection and the potential of cultural diplomacy as an instrument of historical justice.

The findings contribute to a deeper understanding of the processes of loss, preservation, and restoration of cultural assets in a global context and help define Ukraine's place within the international system for the protection of cultural heritage.

Keywords: cultural heritage, Second World War, Ukraine, international law, restitution, looting, cultural property, losses, Hague Convention.

Постановка проблеми. Друга світова війна стала однією з наймасштабніших трагедій в історії людства, наслідки якої відчутні й донині не лише в політичному чи демографічному вимірі, а й у сфері культурної спадщини. Для України, яка опинилася у вирі воєнних дій, окупаційних режимів і тотального грабунку, ця війна означала не лише людські й матеріальні втрати, а й катастрофічне знищення та розпорошення історико-культурних цінностей. Тисячі творів мистецтва, архівних документів, музейних експонатів та пам'яток національного значення були вивезені за межі країни, знищені або опинилися у приватних та державних колекціях інших держав.

Проблема повернення (реституції) історико-культурних цінностей, втрачених у роки війни, набуває особливої актуальності в контексті сучасних міжнародно-правових ініціатив, а також на тлі зусиль української держави щодо збереження і відновлення своєї національної ідентичності. Незважаючи на низку міжнародних конвенцій (зокрема Гаазьку 1954 року та конвенцію ЮНЕСКО 1970 року), процес повернення культурних цінностей залишається надзвичайно складним і повільним, часто залежним від політичної волі, міждержавних відносин та рівня документальної доказової бази.

Однією з найскладніших проблем залишається встановлення достовірних фактів щодо долі українських культурних цінностей у роки Другої світової війни. Уже перші спроби дослідження цієї теми засвідчили, що в умовах тоталітарної системи замість всебічного наукового аналізу утвердилася тенденція до використання ідеологічно заангажованих кліше, схвалених керівництвом СРСР, у пропагандистських цілях. Парадоксально, але жодна з ініціатив щодо обліку втрат, яких зазнали архіви, музеї та бібліотеки радянських республік,

включаючи Україну, під час війни і в післявоєнний час, так і не була завершена належним чином. У кращому разі зібрані дані зберігалися в архівах, не ставши основою для системного опрацювання. Як результат – значна частина культурних установ, що зазнали руйнувань, досі не має повноцінного обліку втрачених фондів і експонатів.

Історичний шлях України був складним і сповненим драматичних випробувань. Практично на кожному його етапі український народ втрачав значну частину свого культурного надбання. Унікальні мозаїки, давні ікони, полотна видатних митців, зразки традиційного декоративно-ужиткового мистецтва, архівні матеріали, рукописні книги, стародруки, а також національні символи – зокрема козацькі клейноди – опинилися в різних країнах, вилучені з культурного контексту та наукового обігу. Це завдало значної шкоди духовному розвитку суспільства й вплинуло на процес формування національної ідентичності як європейської нації.

За радянських часів питання повернення втрачених культурних цінностей залишалося нерозв'язаним. Дослідження цієї теми суттєво ускладнювалися через обмежений доступ до архівних джерел, більшість з яких зберігалася у спецфондах і була недоступна для фахівців.

Лише після здобуття незалежності, з поступовим подоланням ідеологічного контролю, з'явилася можливість для українських та іноземних науковців об'єктивно досліджувати історичні події, пов'язані з масовим вивезенням і знищенням культурних цінностей під час радянських та нацистських операцій. Сьогодні такі дослідження сприяють відновленню історичної справедливості та формуванню повнішого уявлення про масштаби втрат.

Мета статті – проаналізувати масштаби та характер втрат культурної спадщини України під час Другої світової війни у міжнародному контексті, виявити участь інших держав та міжнародних організацій у вивезенні, знищенні або збереженні українських культурних цінностей, а також розглянути сучасні підходи до реституції та правового врегулювання питань повернення національних культурних надбань.

Аналіз останніх досліджень. До проблематики міжнародно-правового врегулювання процесів реституції – тобто повернення та відновлення історико-культурних і духовних цінностей, переміщених у роки Другої світової війни, – звертаються чимало зарубіжних дослідників. Серед них варто відзначити доктора, професора Університету Заархарду (ФРН) Вільфреда Фідлера [Фідлер, 1996, С. 79–86], головного інспектора відділу охорони пам'яток Міністерства культури Словаччини Вінсента Кашика [Кашик, 1996, С. 70–75], доктора, керівницю координаційного управління з питань повернення культурних цінностей у місті Бремен Доріс Лем-Мейєр [Лем-Мейєр, 1996, С. 189–191], заступника директора Музею образотворчого мистецтва в Будапешті Литвана Сьоні [Сьоні, 1996, С. 172–177], професора Польської академії наук Ян Прушинського [Прушинський, 1996, С. 47–53], а також

асоційовану дослідницю Українського наукового інституту Гарвардського університету Патрицію Кеннеді Грімстед [Грімстед, 1992].

У своїй ґрунтовній монографії «Трофеї війни та імперії: Архівна спадщина України, Друга світова війна та міжнародна політика реституції» [Grimsted, 2001] докторка Патриція К. Грімстед аналізує поняття та класифікацію іноземної архівної спадщини, зокрема у контексті російських архівів. Дослідниця розглядає міжнародні приклади передачі культурних цінностей після розпаду імперій і практику повоєнної реституції, висвітлює свідоме знищення радянською владою архівних матеріалів, а також детально зупиняється на суперечках, спричинених прийняттям у 1998 році закону російської федерації про «націоналізацію трофейних культурних цінностей». Окрему увагу авторка приділяє загальному контексту реституційних процесів у системі міжнародних відносин у Європі.

Після проголошення незалежності України, відкриття доступу до раніше засекречених архівів та зростання інтересу до проблеми повернення втрачених культурних надбань сприяли формуванню вітчизняної наукової школи, яка вивчає долю історико-культурних цінностей у період Другої світової війни. Значний внесок у розроблення цієї тематики зробив І. Дацків [Дацків, 2001], чия дисертаційна праця є одним із ґрунтовних досліджень у цій сфері. Йому належить теж низка статей де висвітлюється дана проблематика [Дацків, 2011].

У 1990-х роках привернуто увагу української громадськості та уряду. Вже з початку дев'яностих років предметом дослідження стали різні аспекти переміщення історико-культурних реліквій під час Другої світової війни, які знайшли відображення переважно у тезах, доповідях і матеріалах наукових конференцій О. К. Федорука [Федорук, 1997]. Зростання інтересу до даної теми виділяє окремі аспекти ставлення більшовицького режиму до української культури та руйнування її національних пам'яток у монографічній праці С. Кот «Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (XX – поч. XXI ст.)» [Кот, 2020]. Значний інтерес становить публікації дослідників даної проблематики К. Чуєвої [Чуєва, 2023], І. Лопатіної [Лопатіна, 2019], А. Матіуса [Матіос, 2024] та ін.

Дослідження документальних матеріалів, що засвідчують масштабне знищення та вивезення з території України історико-культурних цінностей у роки Другої світової війни, показує, що ці дії здійснювалися системно й організовано, з чітко визначеними політичними та ідеологічними намірами. Імперські структури діяли не випадково – їхньою метою було не лише заволодіння культурними надбаннями, а й навмисне викривлення історичної правди, позбавлення українського народу його історичної пам'яті, заперечення права на власну державність та культурну самобутність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомо, що недостатня поінформованість про повний масив джерел, їхня фрагментарність і значна частина матеріалів, які опинилися за межами України, спричинили

появу численних міфів і викривлень у науковій та популярній літературі. Це стало підґрунтям для поширення хибних уявлень про «неісторичність» чи «бездержавність» окремих народів, що, у свою чергу, призвело до спотвореного висвітлення окремих подій та цілих етапів історичного розвитку. Такі фальсифікації завдали суттєвої шкоди історичній пам'яті та національній самосвідомості народів.

Саме тому повернення на батьківщину незаконно вивезених історико-культурних цінностей і писемних джерел слід розглядати як важливе завдання державного рівня, спрямоване на відновлення історичної справедливості та збереження культурної спадщини. На жаль, практика показує, що у процесі вирішення питань реституції Україна нерідко стикається з більшим розумінням і підтримкою з боку німецьких та інших європейських партнерів, ніж із боку російських установ. У Москві та Санкт-Петербурзі досі зберігаються численні архівні фонди та колекції документів, вивезені з України у різні періоди, доступ до яких українським дослідникам часто обмежується або ускладнюється, зокрема шляхом встановлення невиправдано високих фінансових вимог за право ознайомлення з ними.

Без сумніву, питання повернення історико-культурних цінностей є надзвичайно делікатним і складним процесом. Для того, щоб Україна могла повернути свої вивезені культурні надбання, необхідно також враховувати питання повернення іноземних об'єктів, які опинилися на її території. Це вимагає створення та узгодження спеціальної законодавчої і нормативної бази. Водночас варто усвідомлювати, що умови обміну не можуть бути абсолютно рівноправними, адже обсяг культурних цінностей, вивезених з України, значно перевищує кількість іноземних об'єктів, які перебувають у нашій державі.

Враховуючи специфіку історичних обставин, за яких відбувалося викрадення наших історико-культурних цінностей, поняття «реституція» для України має більш широкий і глибокий зміст, ніж, наприклад, у випадку Франції. Французи справедливо вимагають повернення матеріалів своєї розвідки, незаконно вилучених радянськими військами і зберігаються в Москві у так званому «Особом архиве». Для України ж повернення культурної спадщини тісно пов'язане не лише з фізичним відновленням артефактів, а й із відновленням історичної правди та збагаченням національної пам'яті, що десятиліттями залишалась поза увагою через політичні причини. Після значного періоду по війні, ускладненого навмисним замовчуванням та спотворенням фактів про переміщення культурних цінностей, виникло багато нових викликів, які потребують детального аналізу та пошуку виважених рішень [Сохань, 1996, С. 40–41].

Однією з актуальних науково-організаційних задач є формування регіональних робочих груп у областях або інших адміністративних одиницях, до яких увійшли б фахівці з архівів, музеїв та бібліотек. Спочатку така діяльність могла б базуватися на волонтерських засадах, проте згодом доцільно забезпечити їм спеціальне фінансування для систематичної роботи над

створенням довідників, каталогів і переліків втрачених письмових, книжкових і мистецьких цінностей із місцевих зібрань.

Одночасно необхідно розвивати комп'ютерні бази даних, які фіксуватимуть інформацію про втрати культурних матеріалів. Хоча ця робота вже розпочата, вона вимагає більшої уваги та узгодження дій між різними установами. Міністерство культури спільно з Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України та Центральною науковою бібліотекою розробили «Паспорт на втрачені цінності», який слугує важливим кроком у цьому напрямі. Для порівняння, ще у 1958 році польські архівісти опублікували ґрунтовний довідник «Архівні втрати Польщі під час Другої світової війни» [Straty Wojenne, 1997, С. 320]. Навіть якщо такі каталоги й бази даних матимуть насамперед меморіальне значення, їх створення є обов'язком кожної цивілізованої нації.

Ще одним ключовим аспектом проблеми є науково-джерелознавчий, що вимагає ґрунтовної розробки всього спектру питань, пов'язаних з вивченням джерел. Цей напрямок є спільною відповідальністю дослідників та архівістів і може бути ефективно реалізований лише у тісній співпраці між ними. Головною метою таких досліджень має стати детальне встановлення маршрутів та умов переміщення архівних і культурних матеріалів: з одного боку – вивезених нацистами на захід під час окупації, з іншого – евакуйованих радянськими військами на схід. Для цього існує значна архівна база в Україні, Росії, Польщі, Німеччині, США та інших країнах [Fedoruk, 1997, С. 99]. Які ж основні напрями подальших досліджень? По-перше, потрібно створення серії регіональних анотованих каталогів документів, що розкриватимуть цю проблематику. Прикладом такого довідника є каталог, розроблений Дніпропетровським обласним архівом, який містить хронологічний перелік документів про історію архівних, музейних і бібліотечних цінностей, що ілюструють ключові події, пов'язані з долею культурної спадщини Дніпропетровська в роки Другої світової війни. У цьому каталозі налічується понад 250 документів з центральних і обласних архівів та галузевого архіву СБУ. Аналогічні довідники слід створити у всіх областях країни. По-друге, необхідно підготувати серії регіональних збірників документів на основі таких каталогів. В якості прикладу можна навести видання Волинського краєзнавчого музею, яке містить документи, зокрема перелік цінностей, вивезених з музею у 1941–1944 роках. По-третє, на базі цих регіональних каталогів і збірників можливо сформувати єдиний комплексний документальний корпус, який відобразитиме трагічну історію втрат письмових і культурних цінностей по всій Україні. І, по-четверте, слід розробити пофондові та міжфондові довідники для окремих важливих архівних колекцій, наприклад, матеріалів відомства Альфреда Розенберга, які зберігаються в різних архівах [Fedoruk, 1997, С. 99].

Нарешті, важливою складовою є підготовка монографічних досліджень [Дацків, 2005 С. 97–98]. Окрім масштабних фундаментальних праць, таких як монографії П. Кеннеді Грімстед [Grimsted, 2001] чи С. Кота [Кот, 2020], слід

також розвивати більш вузькі, але глибокі дослідження, що розкриватимуть конкретні історії окремих документів, які постраждали або були втрачені під час Другої світової війни. Так, однією з найбільших і досі нерозгаданих загадок новітньої історії українських архівів є зникнення під час війни чотирьох із шести тисяч актових книг XVI–XVIII століть з Київського архіву давніх актів (нині ЦДІА України в Києві) – найбільш цінного зібрання документів з історії феодальної України [Дацків, 2003, С. 177]. До вивчення таких тем варто залучати молодих науковців та аспірантів.

Суттєвою проблемою, що перешкоджає з'ясуванню обставин втрати багатьох писемних і мистецьких документів, є й досі обмежений доступ до архівних матеріалів радянської військової адміністрації в Німеччині, зокрема Відділу реституцій Управління репарацій і поставок – структури, яка відповідала за передачу цінностей з американської окупаційної зони до Берліна і далі в Москву. На основі цих документів можна було б простежити подальшу долю врятованих культурних надбань. На жаль, документи з Російського державного військового архіву (РДВА) досі залишаються засекреченими та загалом недоступними у даний час.

Ще одним важливим напрямом є міжнародна співпраця. Необхідно підтримувати взаємодію з науковими установами, що досліджують цю проблематику (наприклад, Центром досліджень Східної Європи при Бременському університеті), а також з відповідними офіційними міжнародними організаціями.

Проблема реституції культурних цінностей, втрачених у період Другої світової війни, залишається актуальною і в сучасних умовах, особливо для України. Внаслідок бойових дій 1939–1945 років сотні тисяч музейних експонатів, архівних матеріалів, рукописів, творів мистецтва та релігійних реліквій були вивезені або знищені. Продовж десятиліть після війни Україна послідовно порушувала питання повернення культурних надбань, що опинилися за кордоном, однак процес реституції відбувався повільно через складність міжнародно-правових процедур, відсутність політичної волі окремих держав і недосконалість механізмів ідентифікації об'єктів.

Сьогодні, у період російсько-української війни, проблема повернення культурних цінностей набула нового змісту. Росія продовжує політику культурного мародерства, що має історичні паралелі з подіями середини ХХ століття. Фіксуються численні факти незаконного вивезення українських музейних колекцій із тимчасово окупованих територій, зокрема з Херсонщини, Запорізької та Донецької областей. Такі дії не лише порушують норми міжнародного гуманітарного права, зокрема Гаазької конвенції 1954 року, але й унеможливають завершення багаторічних процесів повернення культурних об'єктів, втрачених унаслідок Другої світової війни.

Паралельно з фіксацією сучасних злочинів проти культурної спадщини Україна продовжує роботу над ідентифікацією та поверненням історичних артефактів, що були втрачені у 1940-х роках. Міжнародна співпраця, зокрема

з ЮНЕСКО, ІКОМ – це Міжнародна рада музеїв (ICOM) (International Council of Museums) та європейськими музеями, сприяє формуванню нових підходів до реституції, поєднуючи історичний досвід минулого з викликами сьогодення. Повернення таких об'єктів, як «скіфське золото», засвідчує, що Україна не лише бореться за територіальну цілісність, а й за право на збереження та відновлення власної культурної ідентичності. Отже, питання реституції культурних цінностей, утрачених під час Другої світової війни, у сучасних умовах виходить за межі суто історико-правового дискурсу і стає частиною ширшої боротьби за відновлення історичної справедливості та культурного суверенітету українського народу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз міжнародного виміру втрат історико-культурної спадщини України в період Другої світової війни дає змогу глибше усвідомити масштаб культурної катастрофи, спричиненої воєнними подіями, та її довготривалі наслідки для української ідентичності. Вивчення історії переміщення, знищення й часткового повернення культурних цінностей відкриває можливість не лише реконструювати маловідомі сторінки минулого, але й сприяє відновленню історичної справедливості.

Повернення національних культурних надбань є для України не просто технічним процесом репатріації артефактів, а глибоко символічним актом — відродженням історичної пам'яті народу, утвердженням його культурного суверенітету та духовної самобутності. Кожен об'єкт, що повертається на батьківщину, стає свідченням неперервності української культурної традиції та доказом її вагомego внеску у світову цивілізацію.

Водночас важливо, щоб Україна дотримувалася принципів міжнародного права й етичних норм у сфері культурної спадщини, будуючи партнерські відносини з іншими державами щодо реституції їхніх пам'яток, які опинилися на нашій території. Такий взаємний і правовий підхід забезпечить довіру, відкриє нові можливості для співпраці та сприятиме утвердженню України як активного й відповідального учасника світової культурної спільноти.

Таким чином, лише завдяки консолідації зусиль на національному та міжнародному рівнях, міждержавному діалогу, спільним ініціативам науковців, дипломатів і музейних фахівців можливо подолати наслідки минулих втрат і відновити належне місце України у глобальному культурно-історичному просторі.

Література

1. Грімстед П., Боряк Г. Доля українських культурних цінностей під час Другої світової війни: винищення архівів, бібліотек, музеїв. Український науковий інститут Гарвардського університету. Львів: Фенікс, 1992. 119 с.
2. Дацків І. Б. Втрати Україною історико-культурних цінностей під час Другої світової війни : дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Тернопільська академія народного господарства. Тернопіль, 2001. 168 с.

3. Дацків І. Б. Науково-практичні аспекти повернення в Україну її історико-культурних надбань, переміщених у роки Другої світової війни. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія Історія*. Тернопіль. 2003. Вип. 1. С. 174–178.
4. Дацків І. Б. Правові аспекти, щодо реституції історико-культурних надбань, переміщених в період Другої світової війни. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія*. Вип.1. Тернопіль. 2005. С. 93–99.
5. Дацків І. Б. До питання реституції історико-культурних цінностей України, втрачених у роки Другої світової війни. *Всеукраїнський науковий журнал «Мандрівець»*. Вип. 5. (95). Тернопіль, 2011. С. 69–72.
6. Дацків І., Полич М. Загальнотеоретичні аспекти міжнародного захисту історико-культурних надбань у зв'язку зі збройними конфліктами. *Slovak international scientific journal*. № 59, 2021. С. 3–7.
7. Кашик В. Проблеми повернення незаконного переміщення культурних цінностей, що знаходяться в приватних колекціях, їх законним власникам чи спадкоємцям в контексті міжнародних зобов'язань. Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. К.: Танат, 1996. Вип. 10. С. 70–75.
8. Кот С. Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (XX – поч. XXI ст.): монографія. К.: Інститут історії України НАН України, 2020. 1020 с.
9. Лам-Мейер Д. Міжнародний інформаційний листок «Здобич війни», видання присвячене проблемам культурних втрат у другій світовій війні. Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. К.: Танат, 1996. Вип. 10. С. 189–191.
10. Лопатіна І. Мистецтво і війна. Як Третій Райх вивіз з України десятки тисяч картин – а зараз музеї борються за їх повернення. 2019. URL: <https://www.ji-magazine.lviv.ua/2019/mystectvo-i-vijna.htm>
11. Матіос А. О. Реституція культурних цінностей в Україні: історичні витоки, міжнародно-правові аспекти та термінологічні виклики. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал*. 2024. № 4. С. 249–253.
12. Прушинський Я. Пам'ятки старовини. Культурні цінності спадщини. Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. К.: Танат, 1996. Вип. 10. С. 47–53.
13. Сохань П. Науково-практичні аспекти повернення в Україну історико-культурних та духовних святинь. *Повернення культурного надбання України. Проблеми. Завдання. Перспективи*. Вип. 7. К.: Абрис, 1996. С. 40–41.
14. Сьоні Л. Практичні та юридичні аспекти питання володіння культурною власністю країнами, що розділилися. *Повернення культурного*

- надбання України: проблеми, завдання, перспективи. К.: Танат, 1996. Вип. 10. С. 172–177.
15. Федорук О. К. Повернення культурних цінностей – повернення національної гідності. Віче. 1993. № 3. С. 20–27.
 16. Федорук О. К. Україна і Німеччина: Шляхи повернення культурних цінностей. *Політика і час*. 1996. № 8. С. 34–37.
 17. Фідлер В. «Трофеї війни» та міжнародна відповідальність. Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. К.: Танат, 1996. Вип. 10. С. 79–86.
 18. Чуєва К. Україну чекає повернення культурних цінностей, вивезених під час Другої світової. 2023. URL: <https://suspilne.media/culture/480775-ukrainu-cekae-povernenna-kulturnih-cinnostej-vivezenih-pid-cas-drugoi-svitovoi-katerina-cueva/2023>
 19. Grimsted Patricia Kennedy. *Trophies of War and Empire: The Archival Heritage of Ukraine, World War II, and the International Politics of Restitution*. Harvard Ukrainian Research Institute; State Committee on Archives of Ukraine; State Service for the Control of the Transmission of Cultural Treasures Across the Borders of Ukraine. Cambridge, MA, 2001. (Harvard Papers of Ukrainian Studies). 798 p.
 20. Straty Wojenne. *Malarstwo Polskie. Obrazyolejne, akvarele utracone w latach 1939 – 1945*. Poznan, 1998. 320 s.
 21. Fedoruk A. Conference «The restitution Cultural Treasures: Problems of Repatriation and Common Usage». *Spoils of war*. № 4. August 1997. 99 p.

References

1. Hrimsted, P. & Boriak H. (1992). *Dolia ukrainskykh kulturnykh tsinnostei pid chas Druhoi svitovoi viiny: vynyshchennia arkhiviv, bibliotek, muzeiv* [The Fate of Ukrainian Cultural Heritage During World War II: The Destruction of Archives, Libraries, and Museums. *Ukrainskyi naukovyi instytut Harvardskoho universytetu*. Lviv: Feniks [In Ukrainian].
2. Datskiv, I. B. (2001). *Vtraty Ukrainoiu istoriko-kulturnykh tsinnostei pid chas Druhoi svitovoi viiny* [Ukraine's Loss of Historical and Cultural Heritage During World War II] : dys... kand. ist. nauk: 07.00.01. Ternopil'ska akademiia narodnoho hospodarstva. Ternopil [In Ukrainian].
3. Datskiv, I. B. (2003). *Naukovo-praktychni aspekty povernennia v Ukrainu yii istoriko-kulturnykh nadban, peremishchenykh u roky Druhoi svitovoi viiny* [Scientific and practical aspects of the return to Ukraine of its historical and cultural heritage displaced during World War II]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. V. Hnatiuka. Serii: Istorii, 1*, 174–178 [In Ukrainian].
4. Datskiv, I. B. (2005). *Pravovi aspekty shchodo restytutsii istoriko-kulturnykh nadban, peremishchenykh v period Druhoi svitovoi viiny* [Legal aspects of the restitution of historical and cultural heritage displaced during World

- War II]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. V. Hnatiuka. Seriia: Istoriiia*, 1, 93–99 [In Ukrainian].
5. Datskiv, I. B. (2011). Do pytannia restytutsii istoryko-kulturnykh tsinnosteï Ukrainy, vtrachenykh u roky Druhoï svitovoi viiny [On the issue of the restitution of Ukraine's historical and cultural treasures lost during World War II]. *Mandrivets*, 5(95), 69–72 [In Ukrainian].
 6. Datskiv, I., & Polych, M. (2021). Zahalnoteoretychni aspekty mizhnarodnoho zakhystu istoryko-kulturnykh nadban u zviazku zi zbroinymy konfliktamy [General theoretical aspects of the international protection of historical and cultural heritage in the context of armed conflicts]. *Slovak International Scientific Journal*, 59, 3–7 [In Ukrainian].
 7. Kashyk, V. (1996). Problemy povnennia nezakonnoho peremishchennia kulturnykh tsinnosteï, shcho znakhodiatsia v pryvatnykh kolektsiïakh, yikh zakonnykh vlasnykam chy spadkoïemtsiam v konteksti mizhnarodnykh zoboviazan [Issues regarding the return of illegally transferred cultural property held in private collections to their rightful owners or heirs in the context of international obligations]. In *Povnennia kulturnoho nadbannia Ukrainy: problemy, zavdannia, perspektyvy* (Vyp. 10, pp. 70–75). K. : Tanat [In Ukrainian].
 8. Kot, S. (2020). Povnennia i restytutsiia kulturnykh tsinnosteï u politychnomu ta kulturnomu zhytti Ukrainy (KhKh – poch. KhKhI st.) [The Return and Restitution of Cultural Property in the Political and Cultural Life of Ukraine (20th–Early 21st Centuries)]: monohrafiia. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [In Ukrainian].
 9. Lam-Meiier, D. (1996). Mizhnarodnyi informatsiinyi lystok «Zdobych viiny», vydannia prysviachene problemam kulturnykh vtrat u druhii svitovii viini [“Spoils of War,” an international newsletter dedicated to the issue of cultural losses during World War II]. *Povnennia kulturnoho nadbannia Ukrainy: problemy, zavdannia, perspektyvy* (Vol. 10, pp. 189–191). K.: Tanat [In Ukrainian].
 10. Lopatina, I. (2019). Mystetstvo i viina. Yak Tretii Raikh vyviz z Ukrainy desiatky tysiach kartyn – a zaraz muzei boriutsia za yikh povnennia [Art and War: How the Third Reich Looted Tens of Thousands of Paintings from Ukraine—and Now Museums Are Fighting to Get Them Back]. URL: <https://www.ji-magazine.lviv.ua/2019/mystetstvo-i-vijna.htm> [In Ukrainian].
 11. Matios, A. O. (2024). Restytutsiia kulturnykh tsinnosteï v Ukraini: istorychni vytoky, mizhnarodno-pravovi aspekty ta terminolohichni vyklyky [Restitution of Cultural Property in Ukraine: Historical Origins, International Legal Aspects, and Terminological Challenges]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv*, 4, 249–253 [In Ukrainian].
 12. Prushynskyyi, Ya. (1996). Pamiatky starovyny. Kulturni tsinnosti spadshchyny. Povnennia kulturnoho nadbannia Ukrainy: problemy, zavdannia, perspektyvy (Vol. 10, pp. 47–53). K.: Tanat [In Ukrainian].

13. Sokhan, P. (1996). Naukovo-praktychni aspekty povnennia v Ukrainu istoryko-kulturnykh ta dukhovnykh sviatyn [Historical landmarks. Cultural heritage sites]. *Povernennia kulturnoho nadbannia Ukrainy. Problemy. Zavrannia. Perspektyvy* (Vol. 7, pp. 40–41). K.: Abrys [In Ukrainian].
14. Soni, L. (1996). Praktychni ta yurydychni aspekty pytannia volodinnia kulturnoiu vlasnistiu krainamy, shcho rozdilylisia [Practical and Legal Aspects of Cultural Property Ownership in Divided Countries]. *Povernennia kulturnoho nadbannia Ukrainy: problemy, zavrannia, perspektyvy* (Vol. 10, pp. 172–177). K.: Tanat, 1996. [In Ukrainian].
15. Fedoruk, O. K. (1993). Povernennia kulturnykh tsinnostei – povernennia natsionalnoi hidnosti [The return of cultural treasures – the restoration of national dignity]. *Viche*, 3, 20–27 [In Ukrainian].
16. Fedoruk, O. K. (1996). Ukraina i Nimechchyna: Shliakhy povernennia kulturnykh tsinnostei [Ukraine and Germany: The Return of Cultural Artifacts]. *Polityka i chas*, 8, 34–37 [In Ukrainian].
17. Fidler V. «Trofei viiny» ta mizhnarodna vidpovidalnist [«Trophies of war» and international responsibility]. In *Povernennia kulturnoho nadbannia Ukrainy: problemy, zavrannia, perspektyvy* (Vol. 10, pp. 79–86). K.: Tanat [In Ukrainian].
18. Chuieva, K. (2023). Ukrainu chekaie povernennia kulturnykh tsinnostei, vyvezenykh pid chas Druhoi svitovoi [Ukraine is set to recover cultural artifacts looted during World War II]. 2023. URL: <https://suspilne.media/culture/480775-ukrainu-cekae-povernenna-kulturnih-cinnostej-vivezenih-pid-cas-drugoi-svitovoi-katerina-cueva/2023> [In Ukrainian].
19. Grimsted Patricia Kennedy. (2001). *Trophies of War and Empire: The Archival Heritage of Ukraine, World War II, and the International Politics of Restitution*. Harvard Ukrainian Research Institute; State Committee on Archives of Ukraine; State Service for the Control of the Transmission of Cultural Treasures Across the Borders of Ukraine. Cambridge, MA, 2001. (Harvard Papers of Ukrainian Studies).
20. *Straty Wojenne: Malarstwo Polskie. Obrazy olejne, akwarele utracone w latach 1939–1945*. (1998). [War losses: Polish painting. Oil paintings and watercolours lost in 1939–1945]. Wydawnictwo Poznańskie. Poznan [in Polish].
21. Fedoruk, A. (1997). Conference «The restitution Cultural Treasures: Problems of Repatriation and Common Usage». *Spoils of War*, 4, 99.